

ESKİ TÜRKLERDEKİ AĞAÇ KÜLTÜNÜN İSLÂMÎ DEVİRLERDEKİ DEVAMI

Zeynep KORKMAZ*

Özet

Çeşitli Türk kavim ve topluluklarının Budizm, Manihaizm, Brahmanizm, Nasturilik, Musevilik, Müslümanlık gibi dinleri kabulden önceki dönemde, Şamanizme bağlı oldukları bilinen bir gerçektir. Şamanizm, toplumların totemizm devrini temsil eden ve tabiat güçlerinin kutsallığına yer veren bir inanç sistemidir. Bu nedenle Şamanizmde tabiat, orman, kayın gibi bazı ağaç türleri kutsaldır. Şamanistler, atalarının bu ağaçlardan türediğine ve ruhlarının bu ağaçlarda yaşadığına inanarak onlara taparlar. Ağaç kültü (ibadeti) buradan kaynaklanmıştır.

Daha sonraki yüzyıllarda bir kısım Şamanist inançlar İslâmî inançlar ile karışarak iç içe girmiştir. Eldeki makalede, islâmî inançlar içine girmiş bulunan ağaç kültü ile ilgili gelenekler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şamanizm, ağaç kültü, atalar ruhu, kayın ağacı, Ötüken Yış.

Abstract

“Continuation of the Old Turks’ Tree Cult in the Islamic Era”

It is a well known fact that many Turkish tribes and communities believed in Shamanism before accepting the religions such as Buddhism, Manichaeism, Brahminism, Nasturism, Jewishness, Islamism. Shamanism is a system of faith, which represents the societies’ totemism period and which includes the natural forces’ sanctity. Therefore, in Shamanism, nature, forest and some kinds of trees such as beech are sacred. Shamanists worship the trees by believing that their ancestors derive from these trees and live in the spirits of the trees. The tree cult comes from this worship.

In the later centuries some of the Shamanist beliefs combined in the Islamic beliefs. In this article, the traditions about the tree cult traditions which are mixed in the Islamic beliefs have been analyzed.

Keywords: Shamanism, tree cult, ancestors’ spirit, beech, Ötüken Forest.

* Prof. Dr., Türk Dil Kurumu Bilim Kurulu Üyesi

1. Çeşitli Türk kavim ve topluluklarının Budizm, Manihaizm, Bırahmanizm, Nasturilik, Musevilik, İslâmlık gibi dinleri kabulden önceki dönemde Şamanizme bağlı oldukları bilinen bir gerçektir. Köktürk yazıtlarındaki kayıtlardan ve Çin kaynaklarının verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre, Hun ve Köktürk Devletlerini oluşturan Türk boylarının hepsi de Şamanist idiler. VI-VIII ve hattâ kısmen IX-XI ve XII. yüzyıllara kadar Orta-Asya Türklerinin bağlı bulunduğu Şamanizmin esaslarını genel olarak Gök Tanrı, güneş, ay, yer-su, ata ve ateş kültleri oluşturmuştur. Şamanizm, aslında toplumların totemizm devrini temsil eden ve tabiat güçlerinin kutsallığına yer veren bir inanç sistemidir. Bu nedenle Şamanistlerin dünya görüşleri, yaşayış düzenleri ölüm ve öteki dünya hakkındaki tasavvurları hep bu sisteme göre işlemiştir. Onlar tabiatla yan yana ve iç içe yaşamışlar tabiatı oluşturan bazı cansız varlıkları tıpkı kendileri gibi insan değerinde fakat kutsal birer canlı varlık olarak kabul etmişlerdir. Bu inanç sisteminde bir hayvan, bir kuş veya bir tabiat varlığı ile temsil edilen tanrılar ve kutsal ruhlar vardır. *Atalar ruhu* da bu kutsal ruhlardandır ve atalar kültürünü doğurmuştur. Bu kültürde ataların kutsal ruhları “kök, köken” anlamındaki *töz, tös* veya Moğ. Karşılığı ile *ongon* denilen putlarla (fetişler) yahut da bazı kuş, hayvan, ırmak, pınar, dağ, orman, ağaç gibi tabiat varlıklarıyla temsil edilmiştir. Üzerinde duracağımız *ağaç kültü* atalar kültü ile iç içe girmiş bulunan bir kültürdür. Bu kültürün temelinde doğrudan doğruya eski Türklerin yaratılış efsanelerinde, *ataların ağaçtan türemiş* olmaları inancı yatmaktadır. Dolayısıyla *ağaç kültü*, ağacı atalar ruhunu temsil eden kutsal bir varlık sayarak ona tapma ve saygı gösterme ifadesidir. Şamanizmde ağaçlı yerlerin ve ormanların kutsal sayılması bu inancın belirgin bir görüntüsüdür. Bu yüzden eski Türkler atalar ruhunu temsil eden bazı ağaçlara kutsallık tanımışlar, onlara ibadet etmişlerdir. Bu kültür, bir gelenek hâlinde bugün Sibiryâ ve Altaylardaki şamanist Türklerce de devam ettirilmektedir.

Tarihî devirlerin şamanist Türk toplumlarında¹ ağaç kültürünün özü ile ilgili olarak kendi yaratılışlarını ağaç kökenine bağlayan birtakım efsaneler vardır. Bunların en eskileri Dokuz-Oğuzlar'a ait olan yaratılış efsanesidir. Bu efsaneye göre, Uygurların oturduğu bölgede *Tula* ve *Selenga* ırmaklarının kavşağında bir ada vardır. Adanın tam ortasında göğe yükselen bir tepe oluşmuş, tepenin tam ortasında da bir kayın ağacı yeşermiş. *Tarih-i Cihanküşa*'ya göre kayın ağacı yanında bir de fıstık çamı (fasuk) varmış. Gün olmuş zaman olmuş gün battıktan sonra bu ağaçlar üzerine gökten bir ışık inerek onları nurlandırmaya başlamış. Ne zaman ki gün batar ve gökten ağaçları saran nur inmeye başlarsa, o zaman kayın ağacından da müzik sesleri gelirmiş ve Uygurlar hep birden şaşırırlarmış. Bundan sonra bu ağaçlardan fıstık çamı gebe kalmış. Dokuz ay on gün sonra ağacın karnından bir kapı açılmış. Bir başka varyanta göre de dokuz ay on gün sonra kayın ağacı birden yarılmış, içinden beş güzel çocuk çıkmış ve gözleri

¹ Tarihî devirlerdeki Şamanizm üzerinde ayrıntılı bilgi için Abdulkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, TTK yay. , Ankara, 1954, s.1-12 ve orada verilen bibliyografyaya bk.

kamaştırmış. Aradan zaman geçmiş çocuklar büyümüş kocaman olmuş ve küçükleri *Böğü Han* Uygurlara han olmuş.²

Ağaç motifli yaratılış efsanesi Oğuz Kağan Destanında da görülmektedir. Bu destana göre Oğuz Kağan hem gökten inen göğün kızı ile hem de yerdeki bir ağaç kovuğundan çıkan yerin kızı ile evlenmiş ve soyunu bu yolla kurmuştur. Eski Türklere göre gök de yer de kutsaldır. Destanda Oğuz Kağan'ın yerin kızı ile evlenmesi şöyle anlatılmıştır:

Ava gitmişti bir gün, ormanda Oğuz Kağan:
Gölün tam ortasında, bir ağaç gördü yalnız,
Ağacın kovuğunda duruyordu bir kız.
Gözü gökten daha gök, sanki Tanrı kızıydı,
Irmak dalgası gibi, saçları dalga dalgaydı.
Bir inci idi dişi, ağzında hep parlayan.

.....
Oğuz kızı görünce, başından aklı gitti,
Nedense yüreğine, kordan bir ateş girdi.
Gönülden sevdi kızı, tuttu aldı elinden,
Kızla gerdeğe girdi, aldı dilediğinden.³

Eski Türklerin türeyiş efsanelerindeki *ağaç* motifi V. I. Verbitskiy ve W. Radloff tarafından Altaylı ve Yeniseyli Türk boylarında tespit edilen yaratılış efsanelerinde de bir temel öge durumundadır. Bu efsaneye göre, ilk Yakut (Saha), yani ilk insan gökten inen bir yaratıktan türemiştir. Altaylılara göre, yer yaratılmadan önce su vardı. *Kuday* veya *Tanrı Ülgen* yeri yaratmak için kendisiyle arkadaşlık eden *Kişi*'ye emrederek denizden toprak çıkarttı. Bu toprak üzerinde *dalsız budaksız bir ağaç da* bitmişti. Tanrı Ülgen bu ağacı gördü ve "dalları olmayan ağaca bakmak hoş bir şey değil; bunda dokuz tane dal bitsin!" dedi. Ağaçta dokuz dal bitti. Tanrı yine: "dokuz dalın kökünden dokuz kişi türesin ve bunlardan dokuz ulus olsun" dedi ve böyle oldu. Dolayısıyla ilk insanlar bir

² M. Şahir Ülkütaşır, *Türk ve İslâm Geleneğinde Ağaç*, Türk Etnoğrafya ve Folklor Derneği yay., Ankara, 1969, s.6; Bahattin Ögel, *Türk Mitolojisi*, I, MEB yay., İstanbul, 1971, s.94. Her iki Türeyiş efsanesinde varyant farkları vardır.

³ Bahaeddin Ögel, *age*, s.63-64.

ağaç dalında meyve gibi bitti.⁴ Bu efsaneye göre ağaçtan türeyen insanlar yine bir ağacın meyvesiyle besleniyorlardı.

Görülüyor ki, ağaç kültürünün ve ağaca kutsallık tanınmanın temelinde, Şaman Türklerin ilk atalarının ağaçtan türemiş olmaları inancı yatmaktadır. Ağacın, ormanın ve özellikle Köktürk ve Uygur dönemlerinde *Ötüken yış* diye bilinen *Ötüken* Ormanlarının bütün Türklerce kutsal yer olarak tanınması da bu kültten kaynaklanmıştır. Ağaç ve orman kültürü üzerinde duran Halk bilimciler, bu kültürü ilkel toplulukların orman ürünleri ile geçindikleri devrin hatırası olarak kabul ederler.⁵

Şamanist Türklerce ormanın bütünü bir kült sayıldığı gibi, teker teker ağaçlar ve özellikle bazı ağaçlar ayrıca takdis edilmiştir. Şamanistlerin en çok saydıkları ağaç *kayın ağacı* (betula tournef) olmuştur. Çünkü bu ağaç, merhametli anatanrı *Umay*'la birlikte *Tanrı Ülgen* tarafından gökten yere indirilmiş ve türeyiş efsanesine yansıyan atalar ruhunu temsil etmiştir. Kutsal kayın ağacı Altaylı Şamanistlerin dualarında hep "*bay kayın*" diye tekrarlanır. Şaman kamlarının davullarında güneş, ay, yıldız, şimşek resimleri yanında iki kayın ağacı resmi de bulunur.⁶ Şamanist Türkler atalar ruhuna olan bağlılıklarını, dinî törenlerini *kayın ağacı* altında yapmak, yakınlarında mutlaka *kayın ağacı* buldurmak veya ağaçlara bez ve paçavralar bağlamak suretiyle göstermişlerdir. Bağlanan bu bez ve paçavralar birer nezir birer adak niteliğindedir. Kutsal kayın ağacı zaman ve bölge ayrılıklarına göre *akçaağaç*, *Far. huş*, *kabaağaç*, *kavak*, *ak kavak*, *kavuş* ve *kürt'* gibi değişik adlarla da adlandırılmıştır. Bunun yanında *çam* ve *ardıç* ağaçları da önemli bir yer tutmuştur. Hattâ bunun islâmi devirlerdeki örneklerine dayanarak listeye *meşe*, *çınar*, *iğde* gibi daha başka ağaçları da eklemek gerekiyor.

2. Türklerin Şamanizmden sonra Budizm, Manihaizm, İslâmlık gibi dinlerle temasa geçerek onları kabul etmeleri, sosyal ve kültürel yapılarında olduğu gibi, inanç sistemlerinde de yeni dinlerin ilkelerine bağlı önemli değişimler yapmıştır. Ancak, Şamanizmden gelen özellikler yeni dinlerin yapısı içinde az veya çok oranda bir değişikliğe uğrayarak ve yeni bir kalıba girerek yine süregelmiştir. Aynı durum Türklerin X. yüzyıldan başlayarak kabul ettikleri İslâmlık için de söz konusudur.

3. Tarihî kaynakların verdiği bilgiye göre Türklerin İslâmlığı kabulü birdenbire değil, peyderpey ve toplumdan topluma değişen zaman ayrılıkları ile gerçekleşmiştir. Nitekim Oğuzların tümüyle Müslümanlığa geçişleri iki yüzyıllık bir zaman süreci içindedir. Orta ve Batı Asyadaki müslüman, şehirli Türkler ve özellikle Oğuzlar arasına sürekli olarak kuzeydeki steplerden gelen Şamanist Türk

⁴ Abdülkadir İnan, age, s.13-15.

⁵ Ayrıntılı bilgi için Abdülkadir İnan, age, s.62'ye bk.

⁶ A. İnan, age, s.64.

⁷ Kerim Yund, "Türklerin Kutlu Ağacı *huş* (kayın) *betula*'nın tanımı üzerine sağliksal araştırma", 3. *Türk Tıp Tarihi Kongresi*, TTK yay., Ankara, 1999, s.343.

boylarının karışması, şehirli Türklere karşı köylerdeki ve steplerdeki Türkleri Şamanizm ilkelerinden kolay kolay koparamamıştır. Böylece, batı Türkistan ve Maverâünnehir bölgelerinde İslâmî inançla Şamanist inançlar iç içe girmiş; bu karışma göçlerle Anadolu ve Balkanlara kadar uzanmıştır.

Şamanist inançlar ile İslâmî inançların birbirine karışmasını yer yer Kaşgarlı Mahmud'un *Divanu Lügat-it-Türk*'ünde de bulmaktayız. Söz gelişi Kaşgarlı c III, s.377'de: "yere batası kâfirler göğe Teñri derler yine bu adamlar büyük bir dağ, büyük bir ağaç gibi gözlerine ulu görünen her şeye Teñri derler. Bu yüzden bu gibi şeylere yükünürler (secde ederler)"⁸ açıklaması ile bunları İslâmîliğe aykırı bulup bir kâfir inancı olarak değerlendirmişti. Buna karşılık eserin birçok yerinde tespit ettiği Şamanist gelenek ve inançlarla ilgili olarak "*neuzu billâh*" sözünü kullanmamıştır. Bu durum, XI. yüzyılda bazı Şamanist gelenek ve kalıntıların artık İslâmî bir kılıfa girdiğinin ifadesi olarak kabul edilebilir.

İslâmî inançlar içine girmiş olan Şamanizm inanç ve kalıntılarına, tarihî devirlerde de bugün de rastlanmaktadır. Şamanizmden gelen öğelerin İslâmî devir öğeleri ile kaynaşarak yer yer yeni öğelerle beslenip İslâmî bir biçime bürünmüş olmasına rağmen, bunların Şamanizmle olan bağlantısı yine de açıkça görülmektedir. Örneklerine tarihî eserlerde, destanlarda, menkıbelerde ve masallarda rastlandığı gibi geleneklerde de canlı olarak günümüze kadar uzanmış bulunuyor.

4. Konu yalnız *ağaç kültü* yönüyle bile oldukça kapsamlıdır. Biz bu bildirinin zaman sınırı içinde, *ağaç kültünün* İslâmî devirlerdeki devam ve uzantısı için bazı örnekler vermekle yetineceğiz:

Şamanist Türklerin yaratılış efsanelerinde önemli bir yer tutan, yukarıda birkaç örneğini verdiğimiz *ağaç kültü*, İslâmî dönemin tarihî, destanî ve menkahevî eserlerinde de süregelmiştir. Nitekim Reşideddin'in *Oğuzname*'sinde yer alan ve artık İslâmî bir kimlik kazanmış olan ağaç motifinin aynen devam ettiği görülüyor. Bu destanda, Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'in babası *Toksurmuş İçi* (Elçi ?) gece rüyasında, göbeğinden sağlam gövdeli ve çok dallı budaklı üç ağaç çıktığını görmüş. Bu ulu ağaçların tepesi göğe ulaşmaktadır. "Asılları yerde, dalları gökte". Rüyasını anlattığı Amiran Kâhin ona: "Sakın bu rüyayı ve sırrı kimseye söyleme; senin kaç oğlun var" diye sorar. O da üç diye (bunlar *Dukak*, *Tuğrul* ve *Arslan*'dir) cevap verince, Kâhin ona "Her üçü de padişah olacaklar" der. Toksurmuş'un her üç oğlu da cesur ve kahraman idiler. Oğuz beyleri onların iyi avcılık yaptıklarını görünce av beyliğini onlara verdiler. Gösterdikleri yararlık ve başarılar dolayısıyla önce *Tuğrul*, daha sonra da *Arslan* ve *Dukak* birer sultan

⁸ Saadet Çağatay, "Divanu Lügat-it-türk'te İnançla İlgili Sözler", *Bilimsel Bildiriler* 1972 (TDK yay., 1972), s.385-386.

oldular.⁹ Görüldüğü gibi, İslâmî bir nitelik kazanmış olan bu destanda da *Tuğrul, Arslan ve Dukak*, atalar ruhunu temsil eden üç ağaç yani üç kutsal ruh yardımıyla sultanlığa yükselmişlerdir.

Reşideddin'in *Camiü't-tevârih*'inde ve Ebulgazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Türki*'sinde, Oğuz Destanındaki Kıpçak boyunun kökenine ilişkin rivayette de ağaçtan türeme motifinin izleri görülür: Bu rivayete göre Oğuz Han bir seferden dönüşünde savaşta ölen bir askerinin eşi ağaç kovuğunun içinde bir oğlan doğurmuştur. Oğuz Han bu oğlanı evlât edinerek *Kıpçak* yani "ağaç kovuğu" adını vermiştir.¹⁰

Osmanlı Devletinin kuruluş dönemine ait tarihî kayıtlar ve menkabeler de bize ağaç kültü hakkında yeterli bilgi vermektedir. Bu konudaki ünlü bir rivayet, Osmanlı Devletinin kurucusu olan Osman Bey'in Şeyh Edebalı'nın evinde gördüğü ağaç rüyasıdır. Bu rüyada Osman Bey kendisini Şeyh'in yanında yatıyor görür. Bu sırada Edebalı'nın koynundan bir ay doğar ve dolunay durumuna gelince kendi koynuna girer. Daha sonra Osman Bey'in belinden bir ağaç çıkarak yükselir ve büyüdükçe yeşillenir. Dallarının gölgesi ile bütün dünyayı örter. Ağacın yanında dört sıra dağlar görülür. Bunlar Kafkas, Atlas, Toros ve Balkanlardır. Ağacın köklerinden Dicle, Fırat, Nil ve Tuna ırmakları çıkmaktadır. Vadilerin her tarafında şehirler vardır. Ağacın yaprakları kılıç gibi uzamaya başlar ve rüzgarın etkisi ile İstanbul şehrine yönelir. Şehir, iki denizin ve iki karanın birleştiği yerde iki zümrüt arasına oturtulmuş bir elmas yüzük manzarası alır. Osman yüzüğü takarken uyanır.¹¹ Öyle anlaşılıyor ki, bu rüyada atalar ruhuna bağlı ağaç kültü, devlet birliğini, devletin kurulup genişlemesini ifade eden bir sembol olarak kullanılmıştır.

Bu ünlü rüya ve ağaç motifi bazı değişik varyantlara dayanarak günümüz edebî eserlerine kadar girmiştir. Tarık Buğra'nın *Osmancık* romanındaki rüya tasviri bunun tipik bir örneğidir.¹² Haldun Taner'in, kavak ağacı altına gömülen bir ihtiyarın ruhunun kavak ağacında şekillenmesini dile getiren *Bir Kavak ve İnsanlar* hikayesinde de sanki bilinç altına geçmiş olan bu kült işlenmiş gibidir.¹³ Ağaçla konuşma ve konuşan ağaç motifi A. Bican Ercilasun'un Ağaç adlı hikayesinde de yer almıştır.¹⁴ Biz bu örnekleri, bilinç altında şekillenmiş geleneklerin tezahürü gibi görmek istiyoruz.

Biz rüyada ağaç motifini Müslüman Kırgızların *Manas Destanı*'nda da bulmaktayız. Bu destanda Manas'ın zehirlenerek öldürülmesinden sonra, karısı

⁹ A. Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı (Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili)*, İstanbul, 1972, s.71-75.

¹⁰ *Camiü't-tevârih*, TVO, 5; Ebulgazi Bahadır Han, *Şecere-i Türk*, Desmaisons yay., s.19 ve buradan aktarılarak A. İnan, *Şamanizm*, s.65.

¹¹ M. Şahin Ülkütaşır, age, s.11-12.

¹² Metin için *Güzel Yazılar: Oğuzda Bugüne*, TDK yay. Ankara, 1996, s.116-120'ye bk.

¹³ Not 11'de age, s.108-115.

¹⁴ A. Bican Ercilasun, *Türk Dili Dergisi*, TDK yay., Ankara, 1999, S. 573, s.763.

Kanıkey'in gördüğü Manas'ın diriliş rüyası da, Şamanizmin *ay*, *güneş* ve *ağaç* özellikle *kutsal kavak* (eski adıyla *kayın*) ağacı motifleri etrafında gelişmiştir. Bu rüya Şamanizm inançlarının İslâmî bir kılıfa bürünerek devamının güzel bir örneğidir.¹⁵

Ağaç kültürünün belirgin izlerini Anadolu'nun ilk ve daha sonraki edebî eserlerinde de görüyoruz. XIII. yüzyıl şairi Yunus Emre'de Şamanizmin ağaçla söyleşme motifi Tasavvuf ilkesiyle yoğrularak Tanrıya uzanan bir sonsuzluk sembolü halinde ifade edilmiştir. İşte bu nitelikte şiirlerinden biri:

Gideridüm ben yol sıra yavlak uzamış bir ağaç

Böyle lâtif böyle şirin gönlüm eydür birkaç sır aç

Böyle uzamak ne ma'nidür çünkü bu dünya fanidür

Bu fodulluk nişânıdır gel beri miskinliğe geç

Böyle lâtif bezenüben böyle şirin düzenüben

Göñül hakka uzayuban dilek nedür neye muhtaç

Ağaç karır devran döner kuş budağa bir kez konar

Dağı sana kuş konmamış ne gügercin ne hod dürrâc

Bir gün sana zeval ire yüce kaddüñ ine yire

Budaklaruñ oda gire kaynaya kazan, kıza saç

Yunus indi sen bir nice, eksükligüñ yüz bin anca

Kurı ağaca yol sorınca teferrüclen yoluña geç¹⁶

Eski Oğuz boylarının yaşayış ve geleneklerinin yer aldığı destan niteliğindeki *Dede Korkut* hikâyeleri, Anadolu bölgesinde XV-XVI. yüzyıllarda yazıya geçirildiğinde, her halde bu hikâyeleri anlatan ve dinleyen Oğuzlar,

¹⁵ Rüyanın ayrıntısı için Arzu Erdoğan Öztürk, "Kanıkey Rüyası"; Sabahat Deniz, "Manas Destanında Rüya"; Emine Gürsoy Naskali, *Bozkırdan Bağımsızlığa*, TDK yay., 1995, s.269-271'e bk.

¹⁶ Faruk K. Timurtaş, *Yunus Emre Divanı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., 3. baskı, Ankara, 1986, s.53.

hikâyelerdeki inanç ve âdetlere yabancı değillerdi. Dede Korkut hikâyelerinde Şamanizme ait birçok öge yanında, ağaç kültürünün belirgin izleri de yer almıştır. Bu hikâyeler okundukça, insanda öyle bir izlenim bırakıyor ki, sanki *Korkut Ata* Müslümanlık ile Şamanizmin inançlarını birbirleri ile kaynaştıran usta bir pîr (eren) rolündedir. Hikâyelerin sonunda Korkut Ata'nın Oğuz Han için “Yön vireyim hanım: Yırlü kara taguñ yıkılmasun, kölgelüce kaba ağacuñ kesülmesün...” diye başlayan dua faslındaki *kaba ağaç*, Şamanizmin kutsal *kayın* ağacından başkası değildir.

“Salur Kazan'ın evinin yağmalandığı” hikâyesinde, düşmanlar Kazan'ın oğlu Uruz'u bir ağaca asarak idam etmek üzere kanara(mezbaha) dibine götürdüklerinde, Uruz, böyle kötü bir işe aracılık etmeyi yakıştıramadığı ağaçla konuşmak ister ve ağaca şöyle seslenir:

Ağaç ağaç dir isem saña erilenme ağaç
 Mekke ile Medinenüñ kapısı ağaç
 Musa Kelimüñ asası ağaç
 Büyük büyük sularuñ köprüsi ağaç
 Kara kara deñizlerüñ gimisi ağaç
 Şah-ı merdan Ali'nüñ Düldülinüñ eyeri ağaç

.....
 Başuñ ala bakar olsam başsuz ağaç
 Dibüñ ala bakar olsam dipsüz ağaç
 Mini saña asarlar götürmegil ağaç
 Götürecek olur iseñ yigitligüm seni tutsun ağaç ve devamı.¹⁷

Bu soylamadaki Musa Kerîm, Şâh-ı Merdan, Mekke, Medine gibi İslâmî öğeler çıkarıldığında, Altay Şamanistlerinin kutsal ağaçlar için söyledikleri ilâhilerden farkı kalmıyor.¹⁸

Yine “Basat'ın Depegöz'i Öldürdüğü hikâyesinde de Depegöz, Uruz oğlu Basat'tan yerini, hanının kim olduğunu, ak sakallı babasının adını ve kendi adını sorduğunda Basat'ın:

¹⁷ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, I, TDK yay., Ankara, 1994, s.108.

¹⁸ A. İnan, *Müslüman Türklere Şamanizm Kalıntıları*, s.53.

Kırış günü öñdin depen alpumuz Ulaşoğlu Salur Kazan

Atan adın sorar olsañ *Kaba ağaç*

Anam adın dir-iseñ Kağan Aslan

Menüm adum dir-iseñ Aruz oğlu Basatdur¹⁹ şeklindeki cevabı da ağaç kültürünün belirgin izlerini yansıtmaktadır. Dede Korkuttaki bu türlü örnekler daha da arttırılabilir.

Kaba ağaçtan türeme motifi Bamsı Beyrek hikâyesinde de görülmektedir. Beyrek'in kız kardeşinin, 16 yıllık esaretten dönen erkek kardeşi ile yaptığı söyleşmede geçen

Karşu yatan kara tagum yıkılıpdur / Ozan senüñ haberüñ yok!

Kölgelüce *kaba ağacum* kesülüptür / Ozan senüñ haberüñ yok! deyişi ve Bamsı Beyrek'in Kazan Bey'e soylamasındaki:

Alan sabah durmuşsın, / Ağ ormana girmişsin

Ak kavağın budağından / Yırgayuban kiçmişsin, sözleri de bu motifin ne kadar canlı olduğunu gösteriyor.²⁰ Dede Korkuttaki örnekler daha da arttırılabilir.

Evlia Çelebi de *Seyahatname*'sinde Kafkayadaki seyahatini anlatırken "ağaca tapan âdem kavmi" ve taptıkları ağaç hakkında bilgi vermiştir. Eserde yapılan açıklamalarda "ademî kavmi" dediği kavmin Nogay ve Dağıstan Müslümanları olduğu tahmin ediliyor. Bu insanların her yıl bu ağacın altına gelerek, etrafında defalarca ve yığınlarca balmumu ve yıl mumu yakıp aydınlatarak ağaca taptıklarını bildiriyor.²¹

Ata kültürüne bağlı *ağaç* motifinin Anadolu'da XVI. yüzyıl Tasavvufî halk edebiyatının temsilcisi Pir Sultan Abdal'a kadar uzandığı görülüyor. Pir Sultan'ın:

Öt benim sarı tamburam / Senin aslın ağaçtandır

Ağaç dirsem gönülleme / Kırmızı gül ağaçtandır

Diye başlayan ve:

Yeter Pir Sultanım yeter / Dertlilere derman katar

Türlü türlü meyve biter / O da yine ağaçtandır dörtlüğü ile biten şiiri, bütün özellikleri ile ağacın kutsallığını dile getiren bir şiirdir.

5. Ağaç kültü ile ilgili kutsal inanışlar ve ağaçtaki koruyuculuk özelliği, Orta Asya Müslüman Türklerin de olsun, Anadolu ve Rumeli bölgelerinde olsun, halk geleneğinde bugün bile bütün canlılığı ile süregelmektedir. Özellikle

¹⁹ M. Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, s.214.

²⁰ Muharrem Ergin, *Dede Korkut*, s.140, 144; Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudum Kitabı*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı yay., İstanbul, 1977, Metin, s.51, açıklama s.CCXIV / C.

²¹ Evliya Çelebi Seyahatnamesi C VII, s.740-741 ve burada anlatılarak A. İnan, Şamanizm, s.65.

akkayın, akkavak, iğde, meşe, çam, çınar gibi ağaçlardaki hem ata ruhları koruyuculuğunun hem de sonsuzluk sembollerinin sürekli biçimde devam ettiği görülüyor. Dede Korkuttaki Bamsı Beyrek hikâyesinin Anadolu'daki varyantlarından çoğunda hikâye hep Ak-kavak kızı olarak söylenegelme-tedir.

Türklerin yaşadıkları bölgelerin her yerinde, dallarına bezler bağlanmış ağaçlar görülür. Bunlar ata ruhlarına yapılan nezir ve dileklerin ifadesidir. Hattâ yer yer bu inanışlar müslümanlığın “evliya” ve “erenler” inancı ile kaynaşıp özdeşleşerek, “dedeler” ve “evliya” mezarlarına da dilek bezleri bağlama ve onları ziyaret etme biçimine dönüşmüştür.

A. İnan, Batı Türkistan Müslümanları arasında, Semerkant yakınındaki *Çoban Ata* tepesinde yapılan bir dinî törenden sonra, herkesin ağaçlara bezler bağladığını bizzat gördüğünü bildiriyor. Yanında bulunan bir Özbekten de bu geleneğin daha başka örneklerini dinlemiştir. Kendisine *Hocant* şehri civarında *Evliya-tirek* “evliya kavak” denilen bir kavak ağacına çocuğu olmayan kadınların bez bağlayarak dua ettiklerini; *Ürgüt* kasabası yakınındaki *Hazreti Beşir* mezarının yanında bulunan *çınar* ağacının kutsal sayıldığını, bu ağaca bağlanan bezlerin çokluğu yüzünden ağacın dallarının görünmez olduğu anlatılmış.²²

Görülüyor ki, Türkistan halkı yüzyıllardır Müslüman olduğu, burada pek çok din adamı, mutasavvıf ve âlim yetiştiği hâlde Şamanizmin ağaç kültü ile ilgili geleneği “uydurma veli mezarlarına sığınarak” yaşayagelmiştir.

Şamanizmden kalma gelenekler, Anadolu halkı arasında da bütün canlılığı ile sürmüştür ve sürmektedir.

Halk arasında kutsal sayılan *çam, meşe* gibi ağaçların gövdelerine bezlerin bağlandığı, çivi ve nal parçalarının çakıldığı görülür. Ankara'ya bağlı *Çubuk* ilçesinin *Mahmutoğlan* köyü yakınındaki *Gözleme Dede* ve *Delikçam* denilen çam ağacı gövdesine dilek ifadesi olarak pek çok çivi ve nal parçaları çakılmıştır. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde *Dede Ağacı* denilen ve bir yatıra izafe edilen ağaçlar vardır. Bu ağaçlar yılın belli günlerinde ziyaret edilerek dallarına bezler bağlanmaktadır. Yine Denizli'de halk arasında *Leylekler Kavağı* denilen asırlık bir çınar ağacının niyet tutma bakımından ün saldığı da bilinmektedir.²³ Bu konuda yapılan bazı araştırmalar, Çukurova'da, Tunceli'de ve Karadeniz'in doğu sahillerinde yaşayan toplulukların bir kısmının belirli ağaçlara Tanrı saygısı ile bağlı oldukları kaydedilmiştir.²⁴ Halk arasında bazı ağaçların kutsallık ve koruyuculuk özelliğinin daha başka örnekleri de vardır. İğde ağacının çocukları hastalıktan ve tehlikelerden koruma hasasına inanılır. Bazı bölgelerde

²² Abdülkadir İnan, Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları, s. 22-23.

²³ M. Şakir Ülkütaşır, age., s.18.

²⁴ Kerim Yund, *Prehistorikve İlkçağlarda Türklerde Ağaç Medeniyeti*, Ankara, 1947, s. 46 ve buradan aktarılarak M. Şakir Ülkütaşır, a.g.e.,s. 18-19.

küçük bebekler elbiselerinin omuzlarına nazar boncuğu ile birlikte 10-15 cm. boyunda iğde ağacı parçası veya iğde çekirdekleri dikilir. Bu gelenek kutsal sayılan ağaçların halk hekimliği ile olan bağlantısını da ortaya koymaktadır. Ayrıca kutsal ağaçlardaki sonsuzluk sembolü Selçuklu ve Osmanlı mimarisinde hemen her yerde karşımıza çıkar. Bir örnek olarak Erzurum'daki Çifte minare Camiinin taş işlemlerindeki ağaç motifleri gösterilebilir.

Sonuç olarak, eski Türklerdeki kutsal inanışlardan kaynaklanan ağaç kültürü, bir ağaç medeniyeti kalıntısıdır denebilir. Belki eski Türklerde bugünkü anlamda bir tabiat sevgisi veya ekoloji kavramı olduğu söylenemez. Ancak, öyle anlaşılıyor ki tabiatın kutsal sayılması, onları bugünkünden daha ileri derecede tabiatı sevmeye ve korumaya yöneltmiştir.

